

Владислав Пузовић

Православни богословски факултет, Београд

Руска загранична Црква у периоду између два светска рата: преглед литературе у Србији

Сажетак: Рад је посвећен прегледу и анализи библиографије (првенствено архивске грађе) која је сачувана у Србији, а у вези са Руском заграничном Црквом у периоду између два светска рата. У студији је посебна пажња посвећена материјалу који се налази у Архиву Светог архијерејског синода Српске православне Цркве, а који је по свом обиму и карактеру најзначајнији. Истовремено, анализирају се и материјали у другим архивским фондовима (посебно у Архиву Југославије) и даје се кратак преглед стања сачуваних непериодичних и периодичних издања Руске заграничне Цркве из међуратног периода.

Кључне речи: Руска загранична Црква, Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве, Архив Југославије, митрополит Антоније (Храповицки), Церковныя ведомости.

Увод

Управа Руске заграничне Цркве, у периоду између два светска рата, налазила се у Србији (Сремски Карловци, а потом Београд). Делатност Руске избегличке Цркве на нашим просторима била је врло богата. Личности попут митрополита Антонија (Храповицког), Евлогија (Георгијевског), Анастасија (Грибановског), Никона (Рклицког), Сергија Тројицког, Владислава Мајевског и других дале су значајан допринос развоју различитих богословских дисциплина у Србији (нарочито у областима канонског права, црквене историје, моралног и пастирског богословља, омилитике и литургије). Истовремено, са тачке гледишта савременог историчара Цркве, посебно је интересно истраживање односа Српске и Руске заграничне Цркве, Заграничне Цркве и Московске патријаршије, различитих делова унутар саме избегличке Цркве, као и односа Заграничне Цркве и других помесних цркава (посебно Цариградске). Несумњиво је интересно испитати унутрашњу организацију избегличке Цркве (нарочито карловачког црквеног центра) као и њен канонски статус у оквиру система православних помесних цркава. Да би се ова питања истражила неопходан је јасан увид у библиографију везану за Руску заграничну Цркву. Циљ овога рада јесте да у кратким цртама представи библиографију, која је сачувана у Србији, а у вези са Заграничном Црквом у периоду између два светска рата.

Архивска грађа

Архивска грађа је пратила историјски пут Заграничне Цркве. Она је расута по различитим фондовима у Србији и иностранству. Иако је значајан део грађе однет из Србије¹, ипак у српским архивским фондовима може се наћи доста материја-

¹ Архиву Канцеларије Архијерејског синода Руске заграничне Цркве, Црвена армија је однела из Србије у периоду 1944–1945. година. Она се данас налази у Државном архиву Руске Федерације (Государ-

ла. Најзначајнији материјал налази се у Архиву Светог архијерејског синода Српске православне Цркве. Он је смештен у две фасцикле: 1) *Руска загранична Црква — историја* и 2) *Руска православна Црква у иностранству 1921–1932*.

У фасцикли *Руска загранична Црква-историја* налази се детаљан историјат Заграничне Цркве (1919–1933), који је написао главни библиотекар Српске патријаршије Владислав Мајевски, а за потребе Светог архијерејског сабора Српске Цркве одржаног у мају 1933. године. Историјат је праћен значајним документима² који помажу расветљавању различитих питања везаних за Заграничну Цркву. Прву целину чине документа везана за прве године боравка руске избегличке јерархије у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Ту посебно треба истаћи писма митрополита Антонија (Храповицког) патријарху српском Димитрију (Павловићу) у којима му се захваљује за прихватање руских избеглица и помоћ Заграничној Цркви и у којима га обавештава и тражи благослов за делатности Заграничне Цркве на канонској територији Српске православне Цркве (нпр. сазивање Првог Свезаграничног сабора у јесен 1921. године у Сремским Карловцима). Значајан документ јесте одлука Светог архијерејског сабора Српске Цркве (август 1921. година) о овлашћењима и надлежностима Заграничне Цркве на канонској територији Српске патријаршије. Следећу целину чине документа везана за сукоб Карловачке управе Заграничне Цркве и митрополита Западноевропске епархије Руске Цркве Евлогија (Георгијевског). Своје виђење овог спора, са доста канонске аргументације, износе патријарх александријски Мелетије (Метаксакис) и мјестобљуститељ московског патријарашког трона митрополит Сергије (Страгородски) у писмима митрополиту Антонију (Храповицком) (период 1926–1927). Ту се налази и важан Указ митрополита Сергија (1929) о канонским овлашћењима митрополита Евлогија у заграничним областима Руске Цркве. Поводом преласка митрополита Евлогија под канонску јурисдикцију Цариградске патријаршије (1931) и оснивања Егзархата Цариградске Цркве у Западној Европи, сачувана су писма митрополита Антонија (протесно-цариградском патријарху Фотију II и молба за заштиту Заграничне Цркве српском патријарху Варнави). Последњу целину чини преписка између патријарха српског Варнаве и митрополита Сергија (1933–1934), у вези са канонским статусом карловачког заграничног црквеног центра.

У фасцикли *Руска православна Црква у иностранству 1921–1932* углавном се налазе фотокопије докумената везаних за унутарзагранични црквени спор између Карловачке управе и делова Заграничне Цркве у Западној Европи и Северној Америци. Прву целину чине писма митрополита Евлогија патријарху српском Димитрију (1927–1929) у којима оповргава канонске надлежности Карловачке управе над његовом епархијом и тражи интервенцију српског патријарха. Из 1928. године (период сарадње Евлогија и Московске патријаршије) сачуване су фотокопије писма митрополита Сергија митрополиту Евлогију и пастирске посланице митрополита Евлогија у којој објашњава сарадњу са Москвом. Период 1930–1931 је врло динамичан јер је у њему дошло до сукоба између митрополита Евлогија и Сергија и преласка Западноевропске руске епархије под канонску јурисдикцију Цариградске патријаршије, што је отворило бројна, првенствено канонска питања. О овом периоду је сачувано неколико значајних фотокопија до-

ственный архив Российской Федерации-ГАРФ) у фонду Р-6343 и има 384 предмета. -А. Арсењев, *Руска емиграција у Сремским Карловцима*, Сремски Карловци, 2008, 58–59.

² У прилогу *Историје Руске заграничне Цркве* налази се 18 докумената (укази, писма). Овде се не ради о оригиналима, већ фотокопијама.

кумената: 1) Указ митрополита Сергија којим се митрополиту Евлогију забрањује управа над Западноевропском епархијом; 2) Писмо митрополита Елевтерија литовског (задуженог од митрополита Сергија за Западну Европу) патријарху српском Варнави у коме га обавештава о одлукама Московске патријаршије против Евлогија; 3) Грамата цариградског патријарха Фотија II о оснивању Егзархата у Западној Европи; 4) Евлогијева пастирска посланица у којој објашњава прелазак у цариградску канонску јурисдикцију; 5) Протесна писма Карловачке управе и Московске патријаршије цариградском патријарху Фотију II због оснивања Егзархата. Посебну целину чине документа везана за спор Карловачке управе са Заграничном Црквом у Северној Америци. Важно је поменути посланицу руских епископа из Северне Америке (1926) против одлука Карловачке управе, посланицу епископа Јевтимија бруклинског (1927) којом оспорава канонски статус карловачког црквеног центра, писмо епископа Јоасафа канадског патријарху српском Варнави, као и преписку између митрополита северноамеричког Платона (Рождественског) и патријарха српског Варнаве (1933). У оквиру овог фонда налазе се и књиге, настале у међуратном периоду, у којима се расправља о проблемима у Заграничној Цркви, као и одељци из црквене и световне руске штампе, која је излазила у Паризу, у датом периоду.³

Следећи значајан архивски материјал налази се у Архиву Југославије. У фондovima Министарства вера Краљевине Југославије (бр. 69) и Двора Краљевине Југославије-Канцеларија краља (бр. 74) налазе се досијеа руских архијереја, свештеника и монаха избеглих у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (Југославију), оригинална акта о постављењима руског свештенства на парохијску службу у Српској Цркви, као и постављењима на друге службе (у Патријаршију, црквене судове), различите молбе и захвалнице руских архијереја и свештенства. Посебно су значајна следећа документа: 1) Извештај Доситеја епископа нишког (1920) о доласку руских архијереја у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца; 2) Молба Карловачке управе Руске заграничне Цркве (1921) у вези са конституисањем руског школског система у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца; 3) Извештај митрополита Антонија о раду Архијерејског сабора Руске заграничне Цркве у 1924. години; 4) преписка (1925–1927) између Светог архијерејског синода Српске Цркве и Министарства вера и правде Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у вези са надлежностима (по питању брачног права) Карловачке управе Заграничне Цркве. У Библиотеци Архива Југославије налазе се поверљиви елаборати комунистичке Државне безбедности из 1955. године о белоимиграцији у Југославији у међуратном периоду, у оквиру којих се налази посебан одељак о Руској заграничној Цркви.⁴

У осталим архивским фондovima у Србији не постоји значајнија грађа о Руској заграничној Цркви.⁵

³ Књиге које се налазе у фасцикли *Руска православна Црква у иностранству 1921–1932*: И. Стратонов, *Документы Всероссийской Патриаршей Церкви последнего времени*, Берлин, 1927; Ю. П. Граббе, *Корни церковной смуты*, Београд, 1927; Арх. Методий, *По поводу церковных нестроений*, Харбин, 1927; *Каноническое положение Православной Русской Церкви за границей*, Париз, 1927; Мит. Елевтерий, *Церковный Парижский откол*, Вилна, 1931. Одељци из штампе: *Церковный Вестник* (званични орган Западноевропске епархије), *Возрождение*, *Последнее новости*, *Сегодня*.

⁴ Елаборат је умножен у 172 примерка. Чува се и у Библиотеци Института за савремену историју.

⁵ Вредна помена је грађа у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, где се у оквиру Митрополијско-патријаршијског архива (фонд А) и синодских записника могу наћи појединачна документа везана за различите аспекте делатности Заграничне Цркве на просторима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Југославије).

Од објављене грађе у Србији, најзначајнији су зборници два свезагранична сабора, одржана у Сремским Карловцима 1921 и 1938. године.⁶ У овим материјалима, на преко 900 страница, забележен је комплетан ток и све одлуке два најзначајнија загранична сабора у међуратном периоду. Ови текстови представљају незаобилазан извор за изучавање историје Руске заграничне Цркве.

Литература

Издавачка делатност руске избегличке заједнице у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Југославији) обухватала је највише 2500 непериодичних издања. Од тога је највећи део имао богословски садржај. Велики део ових књига је једноставно нестао (углавном уништене током II светског рата и у поратном комунистичком периоду). Мањи део је сачуван и разбацан по различитим библиотекама и приватним фондovima.⁷

Руска загранична Црква није имала своју издавачку кућу, већ је материјале штампала углавном у Српској манастирској штампарији у Сремским Карловцима. Постојала је посебна издавачка кућа Православно-Мисионерское книгоиздательство (Бела Црква), под руководством јеромонаха Јована (Шаховског), која је у периоду 1928–1931 издала 27 дела богословског садржаја.

Најзначајнији аутори су следећи: митрополити Антоније (Храповицки), Анастасије (Грибановски), архиепископ Никон (Рклицки), Сергије Тројицки, Владислав Мајевски, Јуриј Павлович Грабе, јеромонах Јован (Шаховски), Петар Сергејевич Лопухин, Ексакустодијан Махароблидзе, Константин Николајев, Михаил Пољски.

Најзначајнија дела о Руској заграничној Цркви, која су настала у међуратном периоду у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Југославији), а сачувана у Србији, су следећа: мит. Антоний (Храповицкий), *Нашъ русский православный патриархъ*, Београд, 1923; Ю. Граббе, *Корни церковной смуты*, Београд, 1927; Исти, *Единение или раздробление*, Београд, 1932; П. С. Лопухин, *Мысли блаженнейшаго Митрополита Антония высказанные в проповедахъ*, Сремски Карловци, 1937; Исти, *Митрополит Антоний о государстве, Руси и России*, Сремски Карловци, 1936; В. Маевский, *Русское зарубежье Святейшему Патриарху Варнаве по случаю 25-летия епископского служения*, Н. Сад, 1936; В. Неклюдов, *Церковная жизнь русских в Югославии*, 1939; К. Н. Николаев, *Правовое положение Православной церкви народа русского в рассеянии сущего*, Н. Сад, 1934; Н. П. Рклицкий, *Краткое жизнеописание блаженнейшаго Антония, митрополита Киевскаго и Галицкаго*, Београд, 1935; С. В. Троицкий, *Митрополит Сергий и примирение русской диаспоры*, Сремски Карловци, 1937; Исти, *Правовое положение русской церкви в Югославии*, Београд, 1941; И. Скляр, *Голос совести-к церковному объединению русской заграничной церкви*, Београд, 1935.

Периодика

Званична гласила Архијерејског синода Руске заграничне Цркве била су следећа: *Церковныя ведомости* — излазила као двонедељно издање у Сремским Карловци-

⁶ Дејанія русскаго всезаграничнаго церковнаго собора, состоявшагося 8–20 ноября 1921 года (21 ноября–3 декабря) в Сремских Карловцах, в Королевстве С. Х. и С., Сремски Карловци, 1922; Дејанія Второго Всезаграничнаго Собора Русской Православной Церкви за границей, с участием представителей клира и мирянъ, состоявшагося 1/14–11/24 августа 1938 года в Сремских Карловцах в Югославии, Београд, 1939.

⁷ У међуратном периоду постојале су посебне руске библиотеке: Руска јавна библиотека у Београду (Русская публичная библиотека) — од 1933. године смештена у Руски дом (Дом цара Николаја II); Библиотека руске колоније у Панчеву; Библиотека руског кадетског корпуса у Белој Цркви.

Данас се остаци руског црквеног избегличког издаваштва највише налазе у следећим институцијама: Народна библиотека Србије, Библиотека Матице српске, Библиотека Српске патријаршије, Библиотека Православног богословског факултета у Београду (легат Сергија Тројицког).

ма у периоду 1922–1930 и *Церковная жизнь* — излазила као једномесечно издање у Сремским Карловцима и Београду у периоду 1933–1944. Нажалост, највећи део ове штампе више не постоји у Србији.⁸ Сачувани су само поједини бројеви.⁹

Поред званичних црквених гласила постојали су и други религиозни часописи: *Церковное обозрение*, излазило као једномесечно издање у Београду, у периоду 1932–1944 (мањи део сачуван у Народној библиотеци Србије); *Русская церковь*, излазила у Београду, у периоду 1939–1940; *Странникъ*, излазио као једномесечни часопис руских студената-богослова у Београду, у периоду 1921–1924.

Закључак

Ако се има на уму уништавање и одношење библиографског материјала везаног за Руску заграничну Цркву, које је спроведено у периоду 1944–1945, може се констатовати да је стање сачуване библиографије у Србији скромно, али у појединим сегментима задовољавајуће.

Стање сачуване архивске грађе може се оценити као скромно. Најзначајнији материјал сачуван је у Архиву Светог архијерејског синода Српске православне Цркве, док у осталим фондовима (изузев Архива Југославије) нема значајније грађе.

Стање сачуване литературе је знатно боље. По различитим библиотекама и приватним фондовима сачуван је значајан број дела насталих у међуратном периоду.

Најлошије стање је са сачуваном руском црквеном међуратном периодиком. Нашавши се прва на удару „ослободилаца“, руска загранична штампа је нестала у пламену и право је чудо да је било шта сачувано.

Треба напоменути да се у Србији данас свега неколико истраживача бави питањима везаним за Руску заграничну Цркву на нашим просторима. Ова тема, свакако, завређује више пажње, те стога овај рад треба посматрати као скроман допринос за будућа истраживања.

Архивска грађа

Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве

- фасцикла: Руска загранична Црква — историја
- фасцикла: Руска православна Црква у иностранству 1921–1932

Архив Југославије

- Фонд 69, Министарство вера К. Ј., ф. 170, 171, 172, 173, 174, 175.
- Фонд 74, Двор К. Ј., ф. 19, 20, 21.

3. Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима

- Митрополијско-патријаршијски архив, фонд А.
- Синод — записници за седница 1925, 1927, 1928

Објављени извори

1. *Деяния русского всезаграничного церковного собора, состоявшегося 8–20 ноября 1921 года (21 ноября — 3 декабря) в Сремскихъ Карловцахъ, в королевстве С. Х. и С., Ср. Карловци, 1922.*
2. *Деяния Второго Всезарубежного Собора Русской Православной Церкви заграницей, съ уча-*

⁸ Руска црквена штампа је углавном спаљена или однета у СССР у периоду 1944–1945.

⁹ Сачувано је свега неколико бројева листа *Церковныя ведомости* (за 1922, 1924 и 1927 годину), у Народној библиотеци Србије, Библиотеци Матице српске и приватним фондовима. Нешто боља ситуација је са листом *Церковная жизнь*. Сачувано је око 50% бројева овог часописа, углавном у Народној библиотеци Србије и Библиотеци Матице српске.

стиємь представителей клира и мирянь, состоявшагося 1/14–11/24 августа 1938 года въ Сремскихъ Карловцахъ въ Югославии, Београд, 1939.

Литература

- А. Арсењев, *Руска емиѣрација у Сремским Карловцима*, Сремски Карловци, 2008.
- Н. Зернов, *Русские писатели эмиграции: биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре 1921–1972*, Boston, 1973.
- Ј. Качаки, *Руске издѣлице у Краљевини С. Х. И С./ Југославији — Библиоѣрафија радова 1920–1944*, Београд, 2003.
- А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в западной и центральной Европе 1920–1995*, Москва-Париж, 2007.
- А. В. Попов, *Российское православие за рубежом — библиографический указатель литературы и источников 1918–2006*, Москва, 2007.

Резюме: Имея в виду уничтожение и вывоз из страны, в 1944–1945 годы, библиографического материала Русской Православной Церкви за границей, можно считать, что состояние сохранности библиографии в Сербии скромное, но по отдельным сегментам удовлетворительное.

Состояние сохранившихся архивных материалов также можно оценить как скромное. Самый ценный материал хранится в Архиве Св. Архиерейского Синода Сербской Православной Церкви. В остальных фондах (исключая Архив Югославии) отсутствует более значимый материал.

Состояние хранящейся печатной литературы более удовлетворительно. В различных библиотеках и частных коллекциях отложились ценные произведения, опубликованные в период между двумя мировыми войнами.

Хуже всего сохранилась русская церковная периодика межвоенного периода. Оказавшись первой под ударом «освободителей», русская зарубежная периодика исчезла в огне и чудом можно считать, что кое-какая ее доля сохранилась.

Следует подчеркнуть, что сегодня в Сербии лишь несколько исследователей занимается вопросами, связанными с Русской Православной Церковью за границей, нашедшей приют на наших просторах. Эта тема, без всякого сомнения, заслуживает большего внимания. Поэтому, настоящую работу следует считать скромным вкладом в будущие изыскания.